

Доценко О.Л.

Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова.
Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Збірник наукових
праць / Відп. редактор М.Я. Плющ. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2008. – Випуск 4. -
С. 25 – 31.

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ТА ПРАГМАТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗВЕРТАННЯ ЯК СПОСОБУ ІНІЦІУВАННЯ УВАГИ СПІВРОЗМОВНИКА ПІД ЧАС СУДОВИХ СЛУХАНЬ

Розвиток сучасної науки вимагає постійної взаємодії різноманітних її галузей. Причому за таких умов часто виникають і розвиваються наукові напрямки, у яких актуалізується прикладний аспект. Так, на перетині лінгвістики й математики виник один з найпотужніших і найактуальніших сьогодні, зважаючи на потребу в розробці технологій машинного перекладу, інтерактивної лексикографії, напрямок мовознавства – математична лінгвістика. Усвідомлення людиною того, що справжня свобода можлива лише за умови відповідних правових регламентацій, зумовило активізацію досліджень, з одного боку, зорієнтованих на лінгвістичні методики, а з другого – на розробку юридичних проблем. Ідеться про новий перспективний напрямок мовознавства – правничу лінгвістику, об'єктом дослідження якої є правові питання врегулювання функціонування мов, мовне оформлення нормативно-правових актів, їх офіційне тлумачення, юридичне термінознавство, лінгвістична експертологія, мовлення учасників судових процесів тощо. Деякі з окреслених аспектів юридичної лінгвістики активно розробляються вітчизняними та зарубіжними фахівцями, наприклад, юридичне термінознавство представлене в роботах Н.В. Артикуци, Ю.Є. Зайцева, Г.С. Онуфрієнко, Л.О. Симоненко, О.Ф. Юрчук та ін.; лінгвістична експертологія – А.М. Баранова, Н.В. Бардіної, О.І. Галяшиної, О.І. Горошко тощо. Судовий дискурс досі вивчався спорадично, тобто предметом дослідження ставали лише деякі особливості організації мовлення учасників судових слухань, причому навіть українські лінгвісти аналізували переважно англomовний матеріал. Це зумовило актуальність вивчення різноманітних жанрів судової комунікації з погляду наукової новизни (зважаючи на відсутність комплексного лінгвістичного дослідження судового дискурсу) та практичного значення (такі розробки сприятимуть ефективній організації спілкування в суді, а отже, й ухваленню законних рішень, покликаних поліпшити життя суспільства).

Судове спілкування виконує кілька функцій: встановлення та кваліфікація фактів, які мають юридичне значення; визначення згідно з чинним законодавством ступеня відповідності дій, що набувають юридичної кваліфікації, нормам права; запобігання злочинам і правопорушенням; правове виховання населення тощо. Різниця функцій зумовлює зміну адресатів повідомлень на різних етапах судових процесів, і кожного разу доповідачеві,

ким би він не був (суддею, підозрюваним, потерпілим, ін.), доводиться когось переконувати, а для того, щоб аргументи, які використовуються на підтвердження власної правової позиції, були сприйняті й засвоєні співрозмовником, потрібно змусити їх почути. Тобто потрібно так організувати власне мовлення, щоб воно справляло відповідне враження на адресата, не залишилося непочутим. З цією метою учасники судових слухань послідовно використовують найрізноманітніші мовні засоби привернення уваги співрозмовника: звертання, етикетні формули входження в мовленнєвий контакт, тощо. Їх завданням є “наділити іншого комуніканта роллю адресата, покликати, закликати його, привернути його увагу для наступного запитання, повідомлення, спонукання тощо” [13, 379].

Найпопулярнішим засобом привернення уваги, який в судовому дискурсі виконує ще й етикетно-ритуальну функцію, є звертання.

Звертання традиційно розглядається як “уживання іменників, займенників, субстантивних прикметників і еквівалентних їм словосполучень для називання осіб чи предметів, до яких звернене мовлення” [2, 276]. Однак таке визначення не розкриває повною мірою суті досліджуваної категорії. Однозначним є лише те, що звертання, перебуваючи на периферії синтаксису, є однією з найуживаніших комунікативних одиниць. Як зауважує Х.Р. Аїтової, “звертання – це функція службової лінгвістичної одиниці, яка полягає в підкресленні спрямованості тексту в цілому й окремих його частин адресатові, а також в установленні відповідності між уявленнями адресанта й адресата про характер соціально типізованих стосунків між ними у процесі створення та сприйняття тексту” [1, 11]. Тому досліджувати його необхідно з урахуванням семантико-синтаксичних і прагматичних показників.

“У семантичній структурі звертання наявні такі “атомарні” компоненти ситуації: адресат як об’єкт привернення уваги й адресант як суб’єкт такої дії, мотив як потреба привернути увагу співрозмовника і пов’язана з цим мета – встановлення контакту в обраній тональності, а також “тема події” [12, 198].

Проблема вибору форми звертання до учасників судового процесу, особливо до суддів, є досить актуальною для сучасної системи судочинства. Зараз відбувається заміна старих радянських конструкцій-звертань на нові, до яких не всі судді звикли й на які не завжди адекватно реагують. До того ж процесуальним законодавством такі форми досить спорадично регламентовані. Наприклад, статтею 161 Цивільного процесуального кодексу України визначено: “Особи, які беруть участь у справі, свідки, перекладачі, експерти, спеціалісти звертаються до суду словами “Ваша честь” [14]. Аналогічна норма передбачена статтею 134 Кодексу адміністративного судочинства України: “Учасники адміністративного процесу звертаються до судді “Ваша честь” [8]. Уже на рівні цих двох норм, передбачених різними нормативно-правовими актами, бачимо суттєвий комунікативно-прагматичний огріх, на який не звернув уваги законодавець. Якщо звертання “Ваша честь” є абсолютно доречним, коли йдеться про одну особу, як це передбачено Кодексом адміністративного судочинства, то використовувати цей варіант звертання до суду, тобто кількох суддів, колегиї суддів, некоректно. Очевидно, тут варто

було б запозичити досвід російських правотворців. Статтею 257 Кримінально-процесуального кодексу Російської Федерації передбачено, що “учасники судового розгляду, а також інші особи, присутні в залі судового засідання, звертаються до суду зі словами “Шановний суд”, а до судді – “Ваша честь”. Кримінально-процесуальним кодексом України форми звертання до суду не регламентовано. Так само законодавством не передбачено, як звертатися до інших учасників процесу.

Аналіз текстів різних жанрів сучасного судового дискурсу дозволяє виділити такі найпоширеніші форми звертання до учасників судових процесів, принагідно зауваживши, що до уваги бралися лише інваріантні моделі:

1. *Шановний суд* – найпоширеніша форма звертання, яка засвідчує офіційний характер стосунків. Слово *шановний* у поєднанні з найменуванням посади вживається як нейтральна форма ввічливості.

2. *Ваша честь* – передбачена процесуальним законодавством форма звертання до судді, типова для європейського й американського судочинства. Надає звертанням відтінок урочистості, містить конотативний елемент “вияв особливої поваги до адресата”, напр., *Так, **Ваша честь**. Таких скарг було шістдесят п’ять* (представник заявника С.В. Власенко у справі за скаргою довіреної особи кандидата на пост Президента України В.А. Ющенка в єдиному загальнодержавному виборчому окрузі по виборах Президента України М.Д. Катеринчука на бездіяльність Центральної виборчої комісії, дії по встановленню результатів повторного голосування з виборів Президента України 24 листопада 2004 року та на рішення про оголошення Президентом України В.Ф. Януковича).

3. *Шановний пане суддя* – звертання до судді, в якому нейтральна форма ввічливості доповнюється конотативним елементом, носієм якого є слово “пан”. Російські вчені досить точно визначають відтінки значення лексеми *господин*, що є відповідником українського *пан*: “...навіть зведення до індексу ввічливості у звертанні за прізвищем слово це не вільне від лексичного значення, що містить уявлення про соціальний статус адресата. Так звертаються в службових листах до ділових партнерів, підприємців, банкірів, посадових осіб, діячів мистецтв, політиків. Однак абсолютно неможливо уявити собі ситуацію використання цього звертання щодо соціально незахищених груп населення: “панове інваліди”, “панове біженці”, “панове безробітні” [15].

4. *Суддя + прізвище особи* – використовується у звертанні голови в судовому засіданні до членів колегії суддів, суддів. Така форма звертання, некоректна в ситуаціях побутового і напівофіційного спілкування, є абсолютно прийнятною для юридичного спілкування.

5. Офіційна назва учасника судового процесу (напр., *позивач, сторона заявника, підсудний, потерпілий* (+ прізвище) тощо) – нейтральна форма звертання судді до учасників процесу.

6. *Вельмишановний пане головуєчий! Шановні судді!* – варіант звертання, в якому підкреслено різницю статусів учасників судового процесу.

7. Ім'я, по батькові – форма звертання, типова для спілкування між суддями. Її також не можна вважати позбавленою конотативного значення, оскільки вона сигналізує про налагодженість ділових стосунків [15] між комункантами, відсутність різкої соціальної межі.

8. Прізвище (*пане / громадянин + прізвище*) як форма звертання підкреслює певну соціальну дистанцію і надає спілкуванню більш офіційного характеру. Тут реалізується принцип, визначений і охарактеризований В.І. Карасиком: “Ім'я не вживається на соціальній дистанції, прізвище і титул – на персональній” [7, 100]. Найчастіше використовується суддями у спілкуванні з іншими учасниками процесу, напр. *Пане Кононенко, я би просив не коментувати відповідь* (голова в судовому засіданні А.Г. Ярема). Н.І. Формановська досить чітко кваліфікує форму звертання *громадянин + прізвище*, називаючи його “офіційним звертанням в юридичній, міліцейській сферах. Подібний коментар необхідний в іншомовній аудиторії, оскільки в низці країн формула звертання типу *Пане, Товаришу* і т.д. + прізвище не має подібного значення” [12, 208]. Зауважимо, що слово *громадянин* найчастіше застосовується тоді, коли особа розглядається як суб'єкт кримінальних або цивільних правовідносин.

Наведений парадигматичний ряд звертань, використовуваних у судовому дискурсі, не є вичерпним, оскільки в ситуаціях емоційно напруженого спілкування учасників судових процесів можливі й оказіональні в контексті досліджуваної мовної ситуації варіанти. Однак нетипові форми звертання для судового спілкування не є нормою, адже, як зауважує В.Е. Райлянова, “вміщене у звертанні значення оцінки дається не тільки й не стільки адресату мовлення, скільки ситуації спілкування в цілому як такий, що репрезентує певний проміжок об'єктивної дійсності” [11, 5].

Звертання не має суворо закріпленого місця в реченні, однак його синтаксична позиція зумовлює можливість виконувати різні функції.

Препозиція звертання пов'язана з реалізацією фатичної функції й визначена нормами мовленнєвого етикету, особливо в ситуації судового спілкування, де воно є носієм конотативного компонента значення (актуалізовані семантичні елементи “шанована людина”, “наділена повноваженнями людина” тощо), напр.: ***Високий цісарської корони касаційний трибунале!*** Один з оборонців Січинського на розправі перед першою інстанцією звернув був увагу, на мою гадку, зовсім справедливо увагу присяжних і трибуналу на те, що присяжні судді мають чейже обов'язок перед виданєм вироку в так важній справі, де ходить о житє чоловіка, в справі, котра так глибоко сягає в інтереси обох народностей найбільшого в державі краю, застановити ся, щоб не уходить так покwapно, після кількох годин розправи, посилати когось на шибеницю (Т. Окуневський) [5, 61]; ***Високий Трибунале, Вельми Шановні Панове Присяжні!*** Іменем цілої лави оборонців та іменем усіх обвинувачених хочу поставити тепер внесення доказове (Я. Олесницький) [5, 109]. Слушним є твердження В.Е. Райлянової, що “звертання, які стоять поза реченням або на його початку, можуть уживатися з метою примусити певну особу наблизитися до мовця, викликати її куди-небудь,

перевірити її присутність у даному місці тощо. Звертання, які стоять поза реченням, в усному мовленні звичайно супроводжуються особливою кличною, а іноді й питальною інтонацією. В останньому випадку виявляється прагнення отримати від співрозмовника відповідь, викликати його репліку, спонукати до виконання чого-небудь” [11, 4].

Інтер- і постпозиція звертання нівелює типову для нього контактовстановлювальну функцію, оскільки потреби привертати увагу вже немає. Це виявляється навіть на інтонаційному рівні, адже “звертання інтерпозитивні вимовляються з помітно ослабленою окличною інтонацією, з деяким зниженням тону... В реченнях з постпозитивним звертанням оклична інтонація теж послаблюється, а іноді майже не відчувається” [1, 13]. Як зазначає В.Є. Гольдін, звертання в середині чи в кінці речення використовується “не просто для підтримання вже раніше встановленого контакту” [6, 22], а переважно для вказівки на взаємостосунки адресата й адресанта, регулює їх, констатує всі зміни та збереження попередніх стосунків. Наприклад, у висловленні *Позвольте, **пане** **предсідателю**, що я на хвилю відступлю від цього предмету і, не надуживаючи певне Вашої терпеливості, лиш для пояснення вчинку Січинського оповім коротко факт, котрий майже ідентичний зі справою Січинського* (Т. Окуневський) [5, 83 – 84] звертання виконує функцію підкреслення соціально-рольових статусів комунікантів у межах судового процесу: адвокат, визнаючи роль голови в судовому засіданні як організатора процесу спілкування, звертається до нього з проханням. У висловленні *Узасаднене його і ті твердження, які ви, **панове судді присяжні**, чули, вказують на те, що цісарської корони речник державний шукає за якимсь заговором, за змовою, яка робила приготуване до сего атестату, за якоюсь політичною організацією, за терористичною партією і кидає підозріня то в один бік, то в другий бік, бо шукає партій анархістичної, якої нема в дійсности, та хоче сей чин вивести як вчинок якоїсь групи людей чи якоїсь політичної організації* (К. Левицький) [5, 50] також звертанням підкреслено статусно-рольові характеристики адресанта й адресата повідомлення, перший з яких, виконуючи функції адвоката, має наводити аргументи, а другий – слухати доповіді учасників судового процесу, порівнювати й оцінювати їх. Окрім цього, звертання в інтер- та постпозиції “надають висловленню додаткової ввічливості” [12, 205].

Н.І. Формановська називає ще одну функцію звертань у пост- чи інтерпозиції: “У тексті значної довжини звертання виконує роль своєрідної текстової скрепи, яка активізує і підтримує інтерес співрозмовника до тексту, до партнера” [12, 205], напр.: *Підносив даліше обвинувачений Федак, що похід польських військ у Східній Галичині, **Високий Трибунале**, приносив незвичайно сумне явище, як між иншим, розстріл то тут і там, розстріл також і до судів* (П. Євин) [5, 98]. У цьому висловленні звертання вжите на межі теми й реми, актуального для тексту змістового блоку, а отже, виконує функцію активізації уваги адресата.

Дослідження семантико-синтаксичних особливостей звертання дозволило І.В. Корнійко, виділити три його функції: “номінативну, управління комунікативним процесом, емотивну” [9, 8].

Номінативна функція звертання “виявляється в іменуванні адресата мовлення. Основою позначення адресата за допомогою форм звертання є різноманітні критерії, які реферують статеві, вікові, статусно-рольові характеристики адресата, інтерперсональні стосунки між ним та мовцем” [9, 8]. Кличний відмінок іменника, виступаючи звертанням, що реалізує цю функцію, може виконувати “первинну функцію адресата – потенційного суб’єкта дії, з якою корелює його первинна формально-синтаксична функція підмета” [4, 77], напр.: *А скажіть, **панове**, хто властиво той терор ширить, звідки він прийшов і звідки приступлено до таких виводів?* (К. Левицький) [5, 52], або ж “вторинну семантико-синтаксичну функцію семантично акцентованого адресата і відповідно нейтралізованого потенційного суб’єкта дії та формально-синтаксичну функцію другорядного члена (детермінанта) речення” [4, 78], напр.: ***Високий Трибунале**, коли пруське правительство з часів кольонізаційної системи посміло цю колонізацію переводити, знаємо, що проти кольонізації говорено майже по всіх правительствах, говорено майже по всіх часописах і то зовсім слушно уважили яко акт насилля, взиваючій о помсту до неба* (П. Євин) [5, 101]. У різних жанрах судового дискурсу актуалізуються обидві названі функції, однак у судових промовах зацікавлених учасників кримінального чи цивільного процесів частіше використовується звертання з метою привернути увагу до змісту висловлення, а не для визначення адресата мовлення як потенційного суб’єкта окресленої мовцем дії.

Для судового дискурсу актуальним є статусно-рольовий характер реалізації номінативної функції звертання. У таких ситуаціях слід диференціювати номінативну функцію звертання і процес загальномовної номінації. І.В. Корнійко досліджує опозиції, що є основою такого розрізнення, які, щоправда, дещо специфічно реалізуються в судовому спілкуванні. Перший елемент опозиції “постійність – одноразовість” (тобто постійність загальномовних номінацій та одноразовість номінацій у звертанні) для судового спілкування є неактуальною, особливо коли йдеться про сучасні промови в ході судових дебатів. Як засвідчує аналіз джерел, сучасні захисники й обвинувачі обмежуються формою *Шановний суд*. Так само не діє опозиція “універсальність – індивідуальність”, особливо коли мова йде про okazіональні форми звертання.

Цікавим є спостереження за особливостями вияву опозиції “статичність (стабільність) – динамічність (змінюваність)”. Дійсно, загальномовні номінації є відносно стабільними, на відміну від тих, що реалізуються у звертаннях. Однак для судового спілкування така ознака не є абсолютною. Автори “Риторики для юристів” слушно зауважують, що “варто час від часу повторювати ці звертання, використовувати їх різні формулювання. Вдало підібрані слова звертання дозволяють ораторові викликати прихильність аудиторії” [3, 276]. Тому можна стверджувати, що, незважаючи на відносну стабільність форм звертання до суду й інших учасників процесу, кількість

конструкцій-звертань, використаних у межах одного виступу, може бути різною, залежно від риторичних здібностей мовця, його бажання і / чи вміння добирати оптимальні засоби впливу на слухачів. Так, промови українських адвокатів, виголошені на політичних судових процесах початку ХХ ст., рясніють різноманітними формами звертань, особливо порівняно з виступами сучасних юристів. Зокрема Теофіль Окуневський у першій захисній промові в справі Січинського використав три варіанти досліджуваних конструкцій: *Високий цісарської корони касаційний трибунале* [5, 61], *Високоповажні Панове з касаційного трибуналу* [5, 64], *Високий Трибунале* [5, 64, 68, 70]; Кость Левицький у першій захисній промові у справі Січинського – вісім: *Високий Трибунале!* *Поважні Панове судді присяжні* [5, 46], *Поважні Панове судді присяжні* [5, 47], *поважні панове присяжні* [5, 60], *панове судді присяжні* [5, 48, 49, 50, 51, 53], *панове присяжні* [5, 56, 59], *панове судді* [5, 46, 50, 51], *мої панове* [5, 52, 53], *панове* [5, 52]; Володимир Старосольський у захисній промові у справі Степана Федака – дев'ять: *Високий Трибунале*, *Вельми Шановні Панове Присяжні* [5, 114], *шановні панове* [5, 114], *панове* [5, 117, 120], *Панове Судді* [5, 118], *Високоповажні Панове* [5, 120], *Високошановні Панове* [5, 121 – 122], *Вельми Шановні Панове* [5, 122] тощо.

Номінативна функція звертань може підсилюватися в конструкціях, де вони набувають характеру прикладки після відповідного займенника, напр.: *Тому, що до Гнатовича ситуація видається мені так дуже ясною, що я про Гнатовича даліше говорити не буду, прошу Вас тільки, Вельми Шановні Панове, веліть витягнути з тих доказаних фактів ясні консеквенції* (В. Старосольський) [5, 116]; *Можемо, отже, сконструювати автентично усе, що було на сю тему сказано, прошу Вас, Панове Судді, контролювати, чи я кажу щось нелогічне, чи я маю глибокі рації, що сконфіскований і доставлений до розправи матеріал може нам доказати найпевніше, що діялось в літі 1920 р.* (В. Старосольський) [5, 118 – 119]. За таких умов можна констатувати реалізацію додаткового дейктичного елемента значення звертання, а кличний відмінок аналізованих синтаксичних конструкцій, як зазначають автори Академічної граматики української мови, “виконує вторинну семантико-синтаксичну функцію ідентифікації. Він семантично дублює займенникові іменники другої особи і вказує на тотожну їм семантико-синтаксичну роль” [4, 78].

Вдало дібрана форма звертання дозволяє ораторові не лише привернути увагу слухачів, а й чинити на них сугестивний вплив. У цьому контексті привертає увагу динаміка використання форм звертань у промові Костя Левицького, яка засвідчує перехід адресанта від офіційних (а отже, емоційно нейтральних) форм звертання на початку промови, коли вони виконують переважно фатичну функцію або функцію привернення уваги адресатів повідомлення, до конструкцій з актуалізованим елементом семантичної структури звертання “свій” у середині виступу, коли оратором досягнуто відповідного ступеня емоційної напруги: *мої панове*.

У промові Володимира Старосольського реалізовано інший варіант емоційного впливу на суддів – використання різних оцінних компонентів

звертання: *шановні панове, Вельми Шановний Панове Присяжні, високоповажні панове, високошановні панове, високоповажні шановні панове* тощо. Такі звертання мають етикетно-коплицментарний характер і також є засобом емоційного впливу на співрозмовника.

На відміну від авторів судових промов початку ХХ ст., сучасні судові оратори не надто переймаються урізноманітненням формулювання звертань. Найчастіше вони обмежуються формою *шановний суд*, а в межах судових слухань, визначених Цивільним процесуальним кодексом України – *Ваша честь*. Наприклад, в одній з найдосконаліших промов, зафіксованих у сучасних судах, виголошеній Ю.Б. Ключковським у справі за скаргою кандидата на пост Президента України В.Ф. Януковича на бездіяльність Центральної виборчої комісії, дії по встановленню результатів повторного голосування з виборів Президента України 26 грудня 2004 року, використано лише звертання *Високий суд*. Отже, ступінь динамічності звертань у мовленні учасників сучасних судових процесів досить низький. Суд, звертаючись до учасників процесу, використовує або офіційну назву сторони процесу (*представник заявника, представник зацікавленої особи*), або звертається до особи на ім'я по батькові.

“Комунікативно-функціональний, прагматичний підхід характеризується переходом від вивчення граматичної природи і структурно-семантичних особливостей звертання до виявлення його ролі в складі дискурсу” [10, 6]. Прагматичний чинник у вживанні звертань досить чітко окреслила В.Е. Райлянова: “При виборі форм звертання мовцеві доводиться, по-перше, враховувати об’єктивні характеристики адресата, по-друге, рівень знайомства з ним, фон протікання комунікативного акту й т.п. До прагматичних пресуппозицій (знань про адресат, точніше, інформації про нього, яку мовець порівнює з власними характеристиками адресата) належать пресуппозиція знайомства (адресат знайомий, малознайомий чи незнайомий з мовцем), пресуппозиція віку (адресат – одноліток мовця, старший або молодший від нього), пресуппозиція соціального статусу (адресат вищий чи нижчий від мовця щодо суспільної ієрархії), пресуппозиція характеру спілкування (офіційність або неофіційність умов комунікації) та ін. Вони є джерелом інформації про адресат, орієнтиром для мовця у процесі номінації та кваліфікації адресата, проходять свого роду “обробку” в свідомості мовця, де знання мовних засобів переплітаються із загальноприйнятими традиціями і правилами мовного етикету” [11, 7]. Наприклад, у конструкції *Високий Трибунале, Вельми Шановні Панове Присяжні! Іменем цілої лави оборонців та іменем усіх обвинувачених хочу поставити тепер внесення доказове* (Я. Олесницький) [5, 109] актуалізуються такі екстралінгвістичні чинники мовленнєвої ситуації: 1) знання соціальних статусів учасників комунікативного процесу (мовець усвідомлює різницю соціальних статусів свого й адресатів, те, що останні вищі за суспільною ієрархією, причому неоднорідні, оскільки компоненти-означення звертання підкреслюють різницю статусів тих, до кого звернене повідомлення); 2) характер спілкування (підкреслено офіційний, про що свідчить зосередження уваги на різниці соціальних статусів адресатів повідомлення).

Прагматичний аспект дослідження особливостей використання звертань у судовому спілкуванні передбачає врахування структури мовленнєвого акту: “я – тебе (вас) – тут – зараз – маючи мотив і мету – зву (називаю) – щоб включити в контакт – в обраній тональності (згідно із ситуацією, соціальними ролями, стосунками тощо)” [12, 199]. Незважаючи на регламентованість судового спілкування і, здавалося б, універсальність комунікативно-прагматичних характеристик звертань, у реальній ситуації спілкування можливі різноманітні прояви елементів означеної структури. Наприклад: 1) **Високий Трибунале! Поважні Панове судді присяжні!** На вступі мого кінцевого виводу оборони обжалованого почуваюся передовсім до обов’язку висказати мій жаль по сій причині, що Високоповажний пан речник державний свій кінцевий вивід і всі свої висновки на нинішній розправі виголосив в польській мові (К. Левицький) [5, 46] – “я – тут (у залі суду) – зараз (під час судового засідання) – називаючи тебе відповідно до соціально-рольового статусу, в офіційній ситуації – маючи намір вступити в комунікативний контакт – у підкреслено офіційній тональності”; 2) **Панове судді присяжні**, розважуючи сей політичний підклад, мусите звернути увагу на велику різницю, яка заходить в трактуванню справи там на холоднім терені, а тут на місци горячого чину (К. Левицький) [5, 48] – “я – тут (у залі суду) – зараз (під час судового засідання) – називаючи тебе відповідно до соціально-рольового статусу, в офіційній ситуації – маючи намір продовжити спілкування і привернути увагу до сказаного – в офіційній тональності”; 3) *Прошу ж мені вказати, мої панове, котра ж то партія визнає такі засади політичного терору* (К. Левицький) [5, 52] – “я – тут (у залі суду) – зараз (під час судового засідання) – називаючи тебе, особу, яку я вводжу в коло “своїх” за ознакою “спільність поглядів на відповідні явища”, в офіційній ситуації – маючи намір продовжити спілкування і привернути увагу до сказаного – в напівофіційній тональності”.

Дослідження з погляду функції управління комунікативним процесом дозволило І.В. Корнійко розглядати звертання “в аспекті поетапного розгортання комунікативного акту, в аспекті роботи комунікантів над іміджем у процесі мовленнєвого спілкування” [9, 9].

З погляду поетапного розгортання комунікативної дії найуживанішими є звертання на початку спілкування, які використовуються для встановлення комунікативного контакту. Такі конструкції, виконуючи фатичну функцію, демонструють статусно-рольові стосунки між співрозмовників, підкреслюють офіційний характер комунікативної взаємодії. Звертання, використовувані в середині судового виступу, виконують функцію привернення уваги слухачів, на яких зорієнтоване мовлення, до певної інформації, напр.: *Потім він іде з товаришами до кавярні, платить за них вечерю, веде себе так, як, на думку, Вельми Шановні Панове Судді, не міг би поводитися ніхто, хто мав бути заговорником, хто мав відомості, а то хочби почуття, що рівночасно на місті мають почутися стріли, а в Ринку має відбутися драма і що актором сеї драми є його дуже близький товариш* (В. Старосольський) [5, 121]. У промовах захисників та обвинувачів, виголошуваних у сучасних судах, звертання в середині промови використовуються між складовими виступу, наприклад, між

викладом обставин справи і кваліфікацією злочину, напр.: *В силу ст. 67 КК України, обставинами, які обтяжують покарання підсудним судом може бути визнане у відповідності з вчинення злочину особою що перебуває у стані алкогольного сп'яніння. Шановний суд! На підставі вищевикладеного прошу визнати К. Сергія Володимировича винним у скоєнні злочинів передбачених за ст. 115 ч. 2 пп. 9, 12 ст. 187 ч. 1 КК України та призначити покарання у вигляді: ст. 115 ч.2 п. 9,12 КК України – 11 років позбавлення волі* (обвинувальна промова старшого прокурора відділу участі прокурорів у кримінальному судочинстві прокуратури міста Києва Н.). У таких конструкціях звертання виконує факультативну функцію логічної організації тексту.

Корнійко І.В. зауважує, що “форми звертання як один із засобів роботи комунікантів над іміджем маркують зміну іміджу одного з комунікантів, що розглядається у двох аспектах: корекція порушеного іміджу, зміна іміджу як сигнал переходу до іншої моделі інтерперсональних стосунків” [9, 10]. Проте для регламентованого нормативними актами судового дискурсу зміни іміджу є нетиповими, так само, як і порушення комунікативного іміджу, оскільки учасників судових слухань на початку судового засідання інформуються про особливості поведінки під час судового засідання.

Отже, у судовому дискурсі звертання найчастіше виконує контактостановлювальну етикетну функцію, використовується для привернення уваги слухачів. Окрім цього, воно може реалізувати факультативні функції: номінативну, логічної організації тексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аитова Х.Р. Речевые этикетные формулы обращения к собеседнику (на материале русского и английского языков): Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.01 / Тюменский гос. ун-т. – Тюмень, 2003. – 19 с.
2. Ахманова О.С. Словар лингвистических терминов. – М.: Ком книга, 2005. – 576 с.
3. Введенская Л.А., Павлова Л.Г. Риторика для юристов. – Ростов н/Д.: Феникс, 2005. – 576 с.
4. Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови: Акад. граматики укр. мови / За ред. І.Р. Вихованця. – К.: Унів. вид-во “Пульсари”, 2004. – 400 с. – Бібліогр.: с. 391 – 398.
5. Гловацький І.Ю. Промови українських адвокатів Галичини на політичних судових процесах початку ХХ століття. – Львів: Львівський юридичний інститут МВС України, 2005. – 284 с.
6. Гольдин В.Е. К проблеме обращения как лексической категории // Язык и общество: Межвуз. науч. сб. – Вып. 4. – Саратов, 1977. – С. 18 – 31.
7. Карасик В.И. Язык социального статуса. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. – 333 с.
8. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV [Електронний ресурс] // Законодавство України. – Режим доступу: <<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2747-15>>.
9. Корнійко І.В. Звертання як динамічний засіб вираження зверненості мовлення (на матеріалі сучасної німецької мови): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київ. держ. лінгвістичний ун-т. – К., 2000. – 16 с.

10. Корновенко Л.В. Звертання у прагмалінгвістичному аспекті (на матеріалі сучасної російської мови): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.02 / Нац. педагог. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2001. – 16 с.
11. Райлянова В.Е. Семантичний простір звертання в сучасній російській мові: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.02 / Дніпропетровський держ. ун-т. – Дніпропетровськ, 2001. – 19 с.
12. Формановская Н.И. Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика. – М.: Издательство «ИКАР», 2007. – 480 с.
13. Формановская Н.И. Обращение, привлечение внимания // Культура русской речи: Энциклопедический словарь-справочник / Под ред. Л.Ю. Иванова, А.П. Сковородникова, Е.Н. Ширяева и др. – М.: Флинта: Наука, 2003. – С. 379 – 381.
14. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV [Електронний ресурс] // Законодавство України. – Режим доступу: <<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1618-15>>.
15. Языковые конструкции деловых писем. Формула вежливости [Электронный ресурс] // Культура письменной речи – Режим доступа: <<http://www.grammar.ru/DEL/?id=4.26>>.

SUMMARY

The article is dedicated to the features of the use of appeals in judicial discourse, to the features of realization by them basic (bringing in of attention) and optional (nomination, logical organization of text) functions.

Key words: legal linguistics, court discourse, appeal.